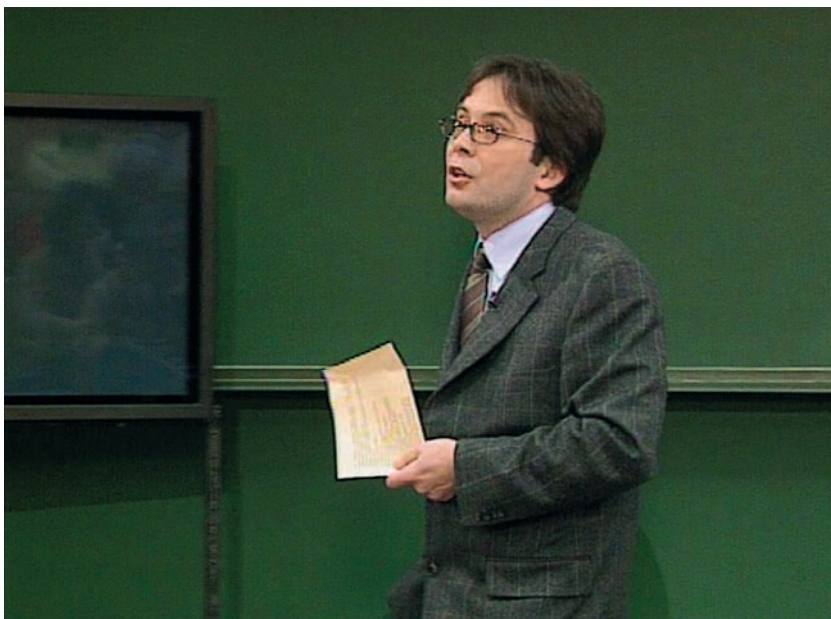

GÁNGÓ GÁBOR

Mi a nemzet? – A népek életéről és haláláról

*Gábor Gángó
irodalomtörténész, filozófus*

Hogyan keletkeznek a nemzetek? Milyen vonások jellemzik őket? Hol keressük nemzeti előszereteteink és előítéleteink eredetét? Hogyan gondolkodunk mi, magyarok, a nemzetről? Mit hozhat a jövő a nemzet, e történeti képződmény számára? – Ezek azok a kérdések, amelyek valamennyiünket – mint egy adott nemzeti közösség tagjait – a leginkább foglalkoztatnak. Az alábbiakban ezekre keressük a választ.

A modern nemzetek kialakulása Európában

A mai értelemben vett nemzetállamok körülbelül a 18–19. század fordulója óta léteznek Európában. A modern nemzet és nemzeti ideológiák kialakulása egybeesik az individualizmus, az ipari társadalom, a kapitalista gazdaság, a polgári életforma és családmódel kialakulásának idejével. De vajon oka-e mindezen fejleményeknek a nacionalizmus vagy inkább következménye?

1966-ban született. 1991-ben végzett az ELTE Bölcsészettudományi Karának magyar-történelem szakán. Egyetemi hallgatóként a budapesti Eötvös Collegiumban és a párizsi École Normale Supérieure-ön is folytatott tanulmányokat. 1997-ben az irodalomtudomány kandidátusa lett. 1999–2002 között elvégezte az ELTE Filozófia Doktori iskoláját.

A bécsi Collegium Hungaricumban és Lise-Meitner-ösztöndíjasként kutatta a Habsburg Birodalom eszmétörténetét, majd egy éven keresztül a Bécsi Egyetem Finnugor Tanszékének magyar irodalomtörténész vendégprofesszora volt. 2002-ben habilitált irodalomtudományból a Debreceni Egyetemen. A Szegedi Tudományegyetem Klasszikus Magyar Irodalmi Tanszékének egyetemi docense, az MTA Filozófiai Kutatóintézete tudományos programjainak külső munkatársa. Több társadalomtudományi társaság tagja.

Főbb kutatási területei: magyar irodalomtörténet, újkori magyar és egyetemes politikai eszmétörténet és politikai filozófia.

A győztes fejedelem a nagyszentmiklósi kincs 2. korszáról

Nagycsalád:

a társadalom legkisebb közössége az ókorban és a középkorban. A családfő fennhatósága alatt több nemzedék, oldalági rokonság, ház körül dolgozó alárendelt személy él együtt.

Nukleáris család:

a polgári társadalom legkisebb közössége. Egy házaspár érzelmi és gazdasági közössége a gyermekek felnevelése érdekében.

Egy londoni német kereskedő, ifj. H. Holbein festménye, 1532

Sokat vitatták már a kérdést, hogy mióta léteznek nemzetek a Földön. Az etnikai és a politikai közösségről és a köztük levő viszony természetéről az ókori rómaiaknak már világos fogalmaik voltak: az előbbieket a *gentes*, *nationes* szóval jelölték, az utóbbira a *populus* alkalmazták. A nemzetre vonatkozó kulcsszavaink régóta léteznek tehát, ám jelentésük nagy változáson ment keresztül. Ma már nemigen védelmezik azt a századokkal ezelőtt még közkeletű felfogást, hogy a nemzetek „időtlen idők” óta léteznek. Általában elfogadjuk, hogy a jelenlegi európai nemzetek sok vonásának kialakulása az írott történelmüket megelőző időre, a népvándorlás korára vagy a törzsi kultúrák idejére (Isaiah Berlin) tehető.

Pontosan meghatározható viszont, hogy mióta gondolkodnak e közösségek önmagukról és másokról nagyjából a mai fogalmaink szerint. Másképpen szólva: mióta létezik modern nemzeti tudat. A modernitás kora, vagyis az ipari termelés és a kapitalizmus igényeinek megfelelő szervező és infrastrukturális intézmények elterjedése óta beszélhetünk nacionalizmusról. A nemzetállamnak és a hozzá való tartozás tudatának kialakulása alapvetően összefügg a **nagycsalád** és a hagyományos közösségek alkonyával. Míg a középkorban az identitás fő meghatározója a faluközösséghez, egyházhoz, uradalomhoz stb. tartozás érzése és ténye volt, addig a polgári társadalomban, a **nukleáris családban** élő egyén számára a közösséghez tartozás élményét elsősorban a nemzet nyújtja.

Körülbelül kétszáz éve bizonyos országokban (mindenekelőtt Angliában és Franciaországban) a társadalom és a gazdaság funkcióinak zavartalan ellátásához kellett átértelmezni a nemzet fogalmát. Szükség volt a tudományosan, illetve szakmailag tevékeny és produktív, ám nem nemes, közrendű egyének egyenjogúságának elismerésére és beemelésére a nemzet tagjai közé.

A nacionalizmus ezzel szemben elsősorban érzelmi alapozású kötődés: az együvé tartozás örömteli élményének, amely az ember mint társas lény természetéből fakad, kivetítése a közösségre. „Be szép ilyen végzetes néppel ugyanannak tudni magunkat!” – így hangzik a magyar nacionalizmus egyik leggyönyörűbb megfogalmazása Ady Endrétől. A nemzetállam tény, a nacionalizmus szükséglet (A. Giddens): a politikai nacionalizmus, a 19. század közepének új ideológiája az (egyesekek, mint B. Anderson szerint csak elképzelt) érzelmi és a tényleges, politikai nemzeti közösség egybeesését akarta kiharcolni (E. Gellner).

A nemzetek kollektív azonosságtudata

Elképzelhető a nemzetnek olyan felfogása, mely azt elsősorban érzelmi alapon szerveződő közösségnek tekinti. A nemzet fogalmáról beszélve igen problematikus, hogy egy nemzethez tartozni objektív kritériumok vagy belső meggyőződés kérdése-e. Nem könnyű eldönteni, hogy ki „érti meg” jobban a másikat: az olasz kőműves az olasz közigazdászt vagy a magyar atomfizikus a japán atomfizikust. Ugyanilyen izgalmas kérdés, hogy nemzeti hagyományainkat készen kapjuk és ápoljuk csupán, vagy inkább mi

magunk találjuk ki őket. A történelemírást sokszor a nemzeti szükségletek befolyásolják: ezt a fajta történelemalkotást s annak eszköztárát nevezzük etnohistóriának.

Azok, akik az elmúlt századokban a nemzetről gondolkodtak, unos-unatán azt keresték-kutatták, vajon miféle jellemző jegyek alapján lehet egyértelműen meghatározni, mi a nemzet, és kik tartoznak hozzá. Milyen kritérium lehet mérvadó? A közös történelem? A közösség stabilitása? A saját terület? Az egységes gazdasági rendszer? A közös lelkiség és kultúra? Ma egyre többen képviselik azt az álláspontot, hogy az egy nemzethez tartozó egyének „halmazának” meghatározásakor elsősorban az egyének szinte meggingathatatlan belső meggyőződését kell figyelembe venni.

Ez az azonosságtudat krízishelyzetekben a végső áldozatok érdekében is mozgósítható. Békeidőben pedig a ránk törő érzelmi azonosulásvágy hasznát – a szó szoros értelmében véve – olyan iparágak fölözik le, mint például az élsport. E meggyőződésünk ugyanis nem a nemzeti hovatartozás nyilvános megvallása, ígéretekké vagy fenyegetésekkel manipulálható kérdőív-azonosság, hanem minden kétségen felül álló, belső érzetadat (L. Wittgenstein), akár a fájdalom. Minden tudományos kérdéssel és kétellyel szemben érzéketlen bizonyossággal mondhatjuk ki: magyar az, akinek a szeme könnybe lábad és a torka elszorul, ha magyar sportoló áll a dobogó legtetetén.

A vérközösség és a közös leszármazás a tudomány eszközeivel általában nem igazolható (sokkal inkább az ellenkezője). Ám a nemzeti azonosság kérdésében nem a tények, hanem a szubjektív meggyőződések (hitek) és a mítoszok az irányadók. Mi több, e „családi” jellegű összetartozás érzését nemcsak azokra a nemzettársainkra vetítjük rá, akiknek kortársai vagyunk, hanem mintegy az időtől függetlenül létező közösség tagjaiként gondoljuk el a nemzetet. „Őseinket felhozád Kárpát szent bércére” – mondja a mi Kölcsy Ferencünk, s a *Himnusz* többes szám első személye oly magától értetődően hangzik a fülünknek.

Egy nemzet tagjai közösen rendezgetik múltjuk emlékeit, közösen dolgozzák ki és őrzik szimbólumaikat, tradícióikat. E szimbólumok és hagyományok működtetésének terén (képzeljünk el egy lakodalmat vagy egy temetést!) sokkal hatékonyabban tud kommunikálni egy adott közösség bármely két tagja, társadalmi és kulturális helyzettől függetlenül, mint két azonos érdeklődésű, de más nemzethez tartozó személy.

Az emlékek és szimbólumok célelvű, összefüggő rendszere: a nemzeti történelem. A történelem a nacionalizmuskritika nézőpontjából csak kisebb részben objektív tudomány, nagyjából az egyes népek érzelmi színezetű portréja. E portrékat a szakemberek (a történészek, néprajzkutatók, nyelvészek stb.) az adott nép szükségleteinek megfelelően alakítják ki a források eredendően kaotikus halmazából. Az így előállított történelmi leírást etnotörténetnek nevezzük. Ezek a portrék az adott nemzetet általában bátornak, nagylelkűnek és sikeresnek tüntetik fel, vagy más pozitív tulajdonságot emelnek ki, mint például a gyakorlatiasságot vagy a kreativitást: ugyan ki szeretne előnytelen arcképet magáról? A nemzettel szembeni ésszerű kritika mindig az érzelmi elfogadás talaján fogalmazódik meg.

Miben különbözik az **etnotörténelem** a „tudományos” történelemtől?

Moldvai csángó asszonyok a csíksomlyói búcsún 1930 körül

Etnotörténelem:

a nemzeti történelemnek az adott nemzet társadalomkutatói által kialakított elbeszélése, amely a nemzeti öntudat ébresztését vagy növelését tartja fő céljának.

Csodaszarvas, szkíta ábrázolás,
i. e. 6. sz.

Az etnotörténelem nem ritkán hatalmi vagy sérelmekért kárpótló ideológiává válhat. Nyelve első látásra tudományos nyelv, de nélkülöz fontos kritériumokat (például nem lehet cáfolni). Fontos különbség, hogy a „tudományos” történetírás nagy részétől eltérően az etnotörténelem tézisei könnyen kifejezhetők népszerű formában, problémátlanul megjeleníthetők szimbólumok és ceremóniák segítségével.

Az „idegen”

Székely kapu

Hol húzódnak az egyes nemzetek határai? Bár léteznek külső, földrajzi és politikai határvonalak, e határok leginkább mégis „belülről” képződnek. A nemzet önmeghatározása e tekintetben egy nagy család határmegvonó gesztusaihoz hasonlít. A szimbolikus határképzés leggyakoribb formája a nyelvi elkülönülés. Az önmagunkról és másokról kialakított sommás ítéletek, a sztereotípiák célja ugyancsak a határképzés. Az asszimiláció célja e láthatatlan határok lebontása; a disszimiláció az ezzel ellentétes folyamat.

A nacionalizmus kutatói számára inspiráló a gondolat, hogy a nemzet eredete a nagycsaládban, az ókori és népvándorlás kori törzsi viszonyokban keresendő. A nemzeti közösségeknek a „családi hasonlóság” elvén működő önképe valóban sok vonással járulhat hozzá a nacionalizmus megértéséhez. Feltűnhet például, hogy a nemzet a családhoz hasonlóan szimbolikus határképzéssel és kirekesztéssel határozza meg önmagát. Számos nép önelnevezése (és más népek megnevezése az adott nyelvben) utal arra a kommunikációs szakadékra, amely az „Mi”-t az „Ők”-től elválasztja. Sokszor az épít-

Honfoglalás. Munkácsy Mihály
festménye, részlet, 1893

kezési, ruházkodási, köszönési sajátosságok alapján is első látásra-hallásra kimutatható, illetve ellenőrizhető a hovatartozás.

(Fontos megjegyezni, hogy a rasszizmust, azaz a faj és a bőrszín alapján történő megkülönböztetést és kirekesztést el kell választanunk a nemzet problematikájától. Amíg a nacionalizmus elsősorban politikai ideológia, addig a rasszizmus a világot „emberfajokra” osztja, amelyek harcban állnak, vagy legalábbis versengenek egymással. A rasszizmus gyökerei a 19. század pozitívizmusának tudománytörténeti illúzióiba nyúlnak vissza: Arthur de Gobineau és mások úgy hitték, hogy az eltérő embertípusok, az egyes népek szépségükre, tehetségükre nézve „tudományosan” osztályozhatók és rangsorolhatók. A rasszizmus mint ideológia a náciizmusban jelent meg legértelműbb és legszörnyűbb formájában.)

Az asszimiláció a „belső csoport” és a „külső csoport” tagjait elválasztó szimbolikus határok lebontásának folyamata. Bizonyos esetekben az asszimiláció a beilleszkedni kívánó „külső” csoporttól indul ki (például az Egyesült Államok történelmében találkozunk erre vonatkozó számos példával). Sokkal gyakoribb azonban, hogy az erőfölényben levő „belső” csoport gyakorol nyomást a szimbolikus határait védő másik csoportra vagy csoportokra e határok felszámolásának érdekében.

Nem báró Wesselényi Miklós, a 19. századi magyar nacionálliberalizmus reprezentáns alakja volt az egyetlen, aki úgy hitte, hogy az egyszer sikeresen véghezvitt beolvasztás megoldást kínál a nemzetiségi ellentétekre. A történelmi tapasztalat azonban azt mutatja, hogy az asszimiláció nem egyirányú folyamat: visszajára is fordulhat. A Kárpátaljától Walesig számos példájával találkozunk Európában a disszimilációs folyamatoknak, amelyek során egyes közösségek (esetünkben a magyar és a walesi) erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy a történelem során lebontott szimbolikus határokat újra visszaállítsák.

Magyar jegyespár 1910 körül

Wesselényi Miklós (1796–1850)

Nemzet, állam, nemzetállam

Az ókor és a középkor folyamán a néptörzsek, nyelvi közösségek élete a dinasztikus királyságok politikai eseményeitől többé-kevésbé függetlenül alakult. Ezzel szemben az újkori nacionalizmus sajátos vonása, hogy a politikához, az államhoz igencsak sok köze van. Minden nemzet államot szeretne magának. A nemzet politikai aspirációinak elsődleges tárgya és alapja: a saját terület. Meglepő, de tény, hogy a Föld országainak csupán igen kis hányada alkot homogén nemzetállamot. A nemzeti mozgalmak politikusainak örök dilemmája: „felülről” vagy „alulról” szervezzünk nemzetállamot?

Az állam és a nemzet fogalmának azonosítása, vagy legalábbis a közöttük levő történeti különbség eltűnése elsősorban a politikai gondolkodás újkori fordulataihoz, mindenekelőtt a népszuverenitás doktrínájának megjelenéséhez kapcsolható. John Locke és Jean-Jacques Rousseau filozófiájában kapcsolódik össze a népnek (azaz náluk a felnőtt férfiak összességének) a fogalma és a politikai legitimáció.

Román házaspár 1910 körül

Garibaldi, Giuseppe
(1807–1882)

Ettől az időtől fogva vált a nemzetek természetes törekvésévé, hogy életüket önállóan, saját területen, és pedig lehetőleg kizárólagos „tulajdonosként” berendezkedve folytassák. Ez a nemzetfelfogás vezérelte mind a német és az olasz egységtörekvéseket, mind a Habsburg Birodalom szláv népeinek nemzeti mozgalmait a 19. században. E szándékok háttérében érzelmi megfontolásokon túl az a felismerés munkált, hogy a képviseleti, tanácskozó demokrácia és a polgári közigazgatás, mely intézmények közös eszményként lebegtek a 19. század Európájának értelmisége előtt, homogén nemzeti viszonyok között lehetnek csak igazán sikeresek.

A nemzetállam megteremtésére irányuló akarat, amely a 20. században globális jelenséggé vált, mindmáig – úgy tűnik – éles ellentétben áll Földünk népeinek tényleges földrajzi elhelyezkedésével. A Föld országai között kb. 15 százalékos arányukkal igen jelentős kisebbségben vannak azok, amelyek valóban homogén nemzetállamnak tekinthetők, a jelentős lélekszámú országok között pedig e formáció különösen ritka (például Japán). (Azon országokat tekintjük homogén nemzetállamoknak, ahol a lakosság legalább 90 százalékanak ugyanaz az anyanyelve. Ezzel szemben az államok jelentős hányadában az uralkodó népcsoport számaránya az 50 százalékot sem éri el.)

A „nemzetállam” ideálja éppúgy ott lebegett a francia forradalmárok, mint a totalitárius rezsimék, az olasz vagy a német fasizmus vezetői és ideológusai előtt. Ennek az eszménynek a nevében lépett fel a forradalmi francia közigazgatás a nyelvi és regionális különbségek ellen. Ugyancsak az állam és a nemzet „akcióegységének” érdekében nyilvánítottak károsnak minden érdek-, vélemény- és nézetkülönbséget a két világháború közötti olasz államban.

A „felülről” szervezett politikai nemzetépítést általában a hatalmi pozícióban levő bürokratikus elit hajtja végre. A vezető réteg az általa preferált nemzeti értékrend minél teljesebb elterjesztésére, és egyben a rivális csoportok lehetőségeinek visszaszorítására törekszik. Ennek egyik leggyakoribb eszköze a kisebbségi nyelvek kodifikációjának, a kisebbségi kultúrák fejlett technikájú írásbeliségben való rögzítésének a megakadályozása. Az „alulról” építkező nemzeti mozgalmakat általában felsőbb társadalmi rétegekből érkező értelmiségiek vezetik, akik előszeretettel élnek a populizmus retorikájával: közös, nagy történelmi vállalkozásra hívják fel az alsóbb népcsoportokat.

Rousseau, J.-J. (1712–1778)

Egy sajátos világ: Kelet-Közép-Európa

Kelet-Közép-Európa olyan terület Európa szívében, amelyre már számos megnevezést és jelzőt aggattak. Régió, periféria? Megkésétt, elmaradott, kényszerpályás? A térség népeinek közös államalakulata egészen 1918-ig a Habsburg Birodalom volt. Állami szuverenitás híján az itt élő népek

gyakran könyvekben és filozófiai doktrínákban keresték létük igazolását. Többek között J. G. Herder német filozófus tanítása volt nagy hatással a kelet-európai népek nemzettudatára. Kelet-Közép-Európa nemzeti mozgalmi alapvetően nyelvi és kulturális nacionalizmusok alakjában nyilvánultak meg.

A kelet-közép-európai régió az a terület, amely a történelem során a viszonylag állandó Nyugat-Európa és a folyamatosan más és más (fenyegető) alakot felvevő Kelet közé szorítottak érezte magát. A Keletet a Török Birodalom, az Orosz Birodalom, végül a Szovjetunió testesítette meg, és Közép-Kelet-Európa népei mind úgy szerették látni és láttatni magukat, mint védőbástyát ezzel a fenyegetéssel szemben (**antemurale**-gondolat). A térség nemzeteinek nemzeti öntudatát nagymértékben meghatározza a geopolitikai nézőpont. Talán túlságosan is térség-központúan gondolkodnak önmagukról?

A kelet-közép-európai nacionalizmusok sajátos természetét sokan a modernitás fejlődési rendellenességének tekintik. Mivel ezek a nemzetek nem tudtak lépést tartani a gazdasági fejlődés ütemével, vezetőik a populizmus eszközeivel szólították fel a magát vesztesnek vagy lemaradottnak érző társadalmat, hogy lépjen a történelem színpadára. A kortársak, a nemzeti ébredés korának gondolkodói azonban mindezt másképp látták. A Habsburg Birodalom keleti felében élő szláv népek törekvéseik ideológiai megerősítését találták meg J. G. Herder német nyelvész és filozófus műveiben, s az azokban kifejtett gondolatokban.

Kelet-Közép-Európa népei a keleténél kevésbé voltak ellátva az etnotörténelem kellékeivel. (Erre is utal Karl Marxnál a „történelem nélküli népek” kifejezés, ez a szűkkeblű és elhibázott meghatározás.) Több erőfeszítést kellett tenniük, hogy „megteremtsék” történelmüket, s az adott nemzeti kultúrát önálló arculattal, értékkel fogadtassák el a világgal. Herder filozófiája azért lehetett vonzó a számukra, mert a háborús hőstettek leírása, a régi vitészség, egyszóval az etnogenetikus történelem építőelemei helyett a nyelvet és a népköltészetet tekintette egy nép igazi sajátosságának.

Herder historicista, **„organikus” nemzetfelfogása** értelmében az egyes népek (akárcsak a nyelvek) sokkal inkább a természet, semmint Isten teremtményei. Az egyes népeknek (s a „nép” Herdernél a népköltészet, népművészet stb. hagyományozóit és alkotóit, azaz az alsóbb néposztályokat jelenti), akárcsak az embereknek, megvannak a maguk életszakaszai: születés, ifjúság, érett kor, öregedés és halál. Herder a 116. humanitás-levéiben foglalta össze kiskátészerűen a nemzeti lét feltételeit, e gondolatok találtak oly gyakran visszhangra a Habsburg Birodalom szláv népeinek publicisztikájában.

A térség népei az újkorban a Habsburg Birodalom (Osztrák Császárság, Osztrák–Magyar Monarchia) államában, annak sajátos politikai keretei között éltek. A Habsburg Birodalom nemzeti és nemzetiségi problémáira a nemzetállam megközelítésének fogalmi keretei nem alkalmazhatók. Ebben az értelemben Herder téziseinek aktualizálása a birodalom szláv népei részéről nem volt egyéb, mint nyílt vita az osztrák „nemzet” fogalmával. Melyek e sajátos nemzetfogalom jellemzői?

Herder, J. G. (1744–1803)

Antemurale christianitis:

a kereszténység védőbástyája; Magyarország megnevezése a balkáni török hódítások korában, a 15–17. században.

„Organikus” nemzetfelfogás:

tudományos modell, amely a nemzetet az eleven szervezet analógiájára írja le.

A néptánc születése, Lotz Károly freskója, részlet

A Habsburg Birodalom

Az osztrák patriotizmus gondolata a 19. század derekán volt a legnépszerűbb, majd a kiegyezés korában fokozatosan értékét veszítette, s a monarchiával együtt halt el 1918-ban. Egyik utolsó nagy képviselője Jászi Oszkár volt. A birodalmi gondolat képviselői számára Ausztria léte nem véletlenszerű, fennállása nem káros a benne élő népek számára. Ellenkezőleg: a birodalom történeti hivatását éppen e soknemzetiségű mivoltában tudja betölteni, így képes egyensúlyi szerepet betölteni az európai hatalmi politikában, így tudja feltartóztatni az Orosz Birodalom terjeszkedését, és így töltheti be leginkább kultúrmissziós hivatását, a Nyugat értékeinek kelet felé való terjesztését.

A magyar nemzettudat a 19–20. században

A magyarság „köztes” helyzetet mondhatott a magáénak a térségben. 1526 előtti önálló államiságából a 16–19. században a Habsburg Birodalmon belüli szűkebb-szélesebb közigazgatási autonómia maradt meg.

E közigazgatási autonómia többnemzetiségű területre terjedt ki. Az itt élő népeknek a területi-történeti gyökerű „hungarus-tudat” egysége helyett a modern nemzeti ideológiák vonzóbb alternatívát kínáltak. Innen eredeztethető a magyar nemzeti elit és értelmiség kettős stratégiája. Bürokratikus-adminisztratív eszközökkel kezelték a nemzetiségi konfliktusokat, ám ugyanakkor nyelvi-etnikai-kulturális igényekkel léptek fel Béccsel szemben. E kettős beszédmód elemeinek továbbélése máig nyomomon követhető.

A magyar nemzeti fejlődés alapvetően „kétarcúságában” különbözik a Habsburg Birodalom többi népének hasonló folyamataitól a 19. század során. A magyar nemzetfelfogás elsősorban abban tért el az Osztrák Birodalom más népeitől, hogy a magyar nemzettudatnak alapvető része volt a nemzet mint politikai közösség, mint „politikai nemzet” felfogása (Deák Ferenc kifejezése). Ennek értelmében a magyar (nemesi) nemzet annyiban szuverén közösség, amennyiben a maga számára önállóan határozza meg a hatalom és az alávetés szabályait.

A magyar nemzettudatot egyfelől mindmáig az „**államnacionalizmus**”, az „államalkotó” nemzet végső értékfogalmában gondolkodó szemlélet határozza meg. Másfelől továbbra is hangsúlyos az a kultúrnacionalista és az etnikai értelemben vett nép fogalmában gyökerező ideológia, amely legfőbb feladatának a nyelv, a „faj” és az „autentikus”, „népi” kultúra védelmét tartja. Az állami-bürokratikus és az etnikai-mozgósító nacionalizmus között minden jel szerint logikai prioritássorrend áll fenn: a másodikra akkor kerül sor, ha az első lehetőségének feltételei hiányoznak.

Az államnemzeti felfogás számára a magyar nemzet érzelmi vagy kulturális sajátosságai és összetartó erői másodlagosak: a legfontosabb a politikai hatalom birtoklása. „A firma a miénk” – írta erről a máskülönben toleráns 19. századi nemzetiséggpolitikusi, Mocsáry Lajos. A politikai hatalomnak a kézben tartását szolgálta és jelenítette meg a soknemzetiségű Magyarország idejében a nemesi nemzet, a „natio Hungarica” doktrínája, vagy éppen a magyar Millennium épületekben, városképben és műalkotásokban megnyilvánuló történetfelfogása 1895–1896-ban. Az államnemzeti felfogás örökösének számít a Trianon utáni, ténylegesen nemzetállammá vált Magyarországon Klebelsberg Kuno kultúrfölény-programja a Horthy-korszakban, a Szent István-i államalapításra és a Szent Korona tradíciójára alapított bármiféle történet szemlélet, vagy akár a roma népesség asszimilálására tett kísérletek a Kádár-korszakban.

Az etnikai-kulturális nemzetfelfogás párhuzamos vagy rivális tradíciója számára a magyar nemzet: „haza a magasban” (Illyés Gyula). Az önismeretnek, az önazonosság keresésének, a szellemi-kulturális értékmegőrzésnek és -teremtésnek olyan törekvései és mozgalmi jellemzői, mint a nyelvvédelem és nyelvújítás a 18–19. század fordulóján, a hun mondakör vagy a honfoglalás alapjára felépíteni kívánt etnotörténelem, a népköltészet és a népdalkincs gyűjtése, a falukutatás, vagy akár a táncházmozgalom. E felfogás rombolóvá válik, ha agresszíven polemikusan, más közösségekkel konfrontálódva határozza meg a nemzetet. Ennek terméke a faji gondolkodás és „fajvédelem” ideológiája, vagy a törekvés a „nyugati” hatások előli elzárkózásra.

Deák-Ébner Lajos Hungária plakátja

Államnacionalizmus:

ideológia, melynek értelmében az állam egy bizonyos nemzettel azonosítja magát.

Klebelsberg Kuno (1875–1932)

Zrínyi Miklós Szigeti veszedelme c. könyvének címképe, 1646

Nemzetkarakterológia:

szellemi irányzat, amely a magyar nemzetről a jellemző jegyek alapján igyekezett minél átfogóbb és érvényesebb leírásokat adni.

A nacionalizmus természetrajzának magyar kutatói: Eötvös József, Jászi Oszkár, Bibó István

A magyar tudományosság jelentős eredményekkel járult hozzá a nacionalizmus kutatásához a 19–20. században. Eötvös József nyugat-európai kortársaival, J. S. Mill-lel és Lord Actonnal legalábbis egy időben ismerte fel a modern kor nacionalizmusainak jellemzőit. Jászi Oszkár a monarchia végnapjai idején a társadalomtudományok akkoriban legkorszerűbb módszereit vonta be a nemzetiségi kérdés vizsgálatába. Nagyszabású föderációs terve egy közép-európai államközösség megteremtését célozta meg. Bibó István egyike volt azoknak, akik 1945 után választ kerestek a magyar nemzetfejlődés mértékeire, és hangsúlyosan vetették fel a kollektív önvizsgálat és felelősség kérdését. Mi időszerű még ma is tanításaikból?

A nemzet életéről és jövőjéről való gondolkodást a magyar történelem új- és legújabb kori krízisei nagymértékben elősegítették. Igaz, a veszélytudat egyben sajátos irányt is adott a töprengéseknek. 1849, a forradalom és szabadságharc bukása után az osztrák őrszbirodalmi gondolat és az esetleges föderalizmus esélyei kerültek előtérbe. 1867 után a dualista rendszer kompromisszumainak bírálata volt napirenden. A trianoni békeszerződés, 1920 után a **nemzetkarakterológia** problémái és a magyar kultúrfölény lehetőségei kötötték le az értelmiségiek figyelmét. 1945 után, amíg lehetett, a háborús bűnök és felelősség ügyében indultak meg a viták. A magyar nemzettudat visszásságait illető intő szövegek a gulyáskommunizmus idején sem hiányoztak.

Még a 18–19. század fordulóján is sokat vitáztak arról a magyarok, hogy vajon a hadi dolgokban való jeleskedés avagy a szellem kiművelése illik-e inkább a nemzethez. Valóban, „kard és penna” közül történelmünk során nagy hazafiaink általában csak akkor nyúltak az utóbbihoz is, ha válságos helyzetekben újra át kellett gondolni vagy fogalmazni a legfőbb közösségi célokat és értékeket. Werbőczy István *Hármaskönyve* a Dózsa-parasztháború, Zrínyi Miklós számos munkája a török fenyegetés, Kisfaludy Sándor *Hazafiúi szövege* a Napóleon-pánik légkörében íródott.

A krízisközpontú gondolkodás – úgy tűnik – a magyar nemzetteória meghatározó sajátossága. Ennek fő következménye, hogy a nemzet sorskérdéseire legmagasabb szinten reflektáló politikai gondolkodás elsősorban nem a maga folyamatos és tudatos hagyományára van tekintettel, nem azt tekinti fő mércéjének, hanem elsődlegesen a válságtudat mozgatja. Ezért talán három legnagyobb politikai gondolkodónk, Eötvös József, Jászi Oszkár és Bibó István nemzetfelfogásában is kevésbé találjuk meg az elődökkel való párbeszéd jeleit. Ez a szemlélet eredményezi végső soron, hogy az egyetlen szellemi kapcsolatfelvétel – Jászi Oszkár Eötvös-recepciója – minden dicséret és elismerés mellett is több ponton félreértésbe torkollik.

Eötvös József egyik legnagyobb érdeme, hogy az első között lépett fel elméletével, amely a politikai nacionalizmus kialakulására keres magyaráza-

tot. Meggyőződésének értelmében az egyes nemzetiségek érzelmi és törekvései általában véve kibékíthetetlen ellentétben állnak egymással, mivel mindegyikük kizárólagosságra és uralomra törekszik. Ez vég nélküli harchoz vezet, ami az egész európai civilizációt komoly veszéllyel fenyegeti.

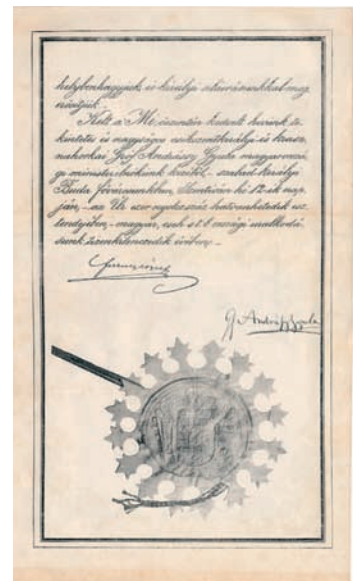
Jászi Oszkár a nemzetiségi kérdéstről írott nagy munkájában elsősorban a nemzetek állami aspirációit, valamint a nemzetállam és a modern parlamentarizmus belső összefüggését emeli ki. A nemzeti lét fontos kritériumának tekinti az átfogó társadalmi kommunikációt. Módszertani érdemei a magyar nacionalizmus kutatásában elévülhetetlenek: először tett kísérletet a magyar nemzettudat történeti gyökereinek feltárására és a kérdés történeti-statisztikai eszközökkel való megvilágítására.

Bibó István fő hozzájárulása a nemzeti kérdés magyarországi irodalmához az egészséges nemzettudat és a demokratikus politikai rendszer, ahogy fogalmaz, „előnyös” összekapcsolásának követelése. Mivel legfontosabb írásait a tárgyban 1945 és 1948 között, a második világháborút követő nagy politikai átalakulások idején tette közzé, gondolkodásmódjára messzemenően jellemző a geopolitikai szemlélet; túlságosan is a kiszolgáltatottság terminusaival szól a nemzeti sorskérdésekről, mintha a nemzet jövője *csak* a nagyhatalmak kezében volna.

Bibó nem kapcsolja össze nacionalizmus és modernitás problematikáját. Gondolatmenetének fő erénye, hogy a magyar fejlődést összeurópai keretek közé helyezve vizsgálja. Látószöge annyiban nem elég tágas, hogy a kelet-európai fejleményeket egy feltételezett „egységes” nyugati fejlődéssel szembesíti – mintha a franciáknál vagy másutt nem volnának meg az etnotörténelem elemei. Felismeri és kifejti, hogy Kelet-Európában átpolitizálódott a kultúra, és az értelmiség lett a kulturális nacionalizmus letéteményese. *A kelet-európai kisállamok nyomorúságában* kitűnő leírását adja az etnotörténelem megszületésének: „A »nemzeti« tudományok művelői kezdték kidolgozni »tudományos« alapon a nemzeti lét történelmi, vagy ha az nem volt, őstörténelmi jogosultságát, a területi viták »tudományos« alátámasztását, a nemzeti történelem alapgondolatát, az önálló nemzeti léte igazoló nemzeti hivatást.”

Az Oszták–Magyar Monarchia intézményét és a kiegyezéssel létrejött dualizmus politikai struktúráját Bibó István hazugnak és életképtelennek tartotta. E szemléleti alapbeállítódása, amely Bibó gondolkodását minden különbség mellett is a magyar történetiszemlélet „kuruc” hagyományához közelíti, vezetett ahhoz, hogy a magyar nemzettudat kialakulása szempontjából értéktelennek minősítette azokat a kétségtelen civilizációs és kulturális vívmányokat, melyekkel a dualizmus kora gazdagította Magyarországot. Ezen túlmenően eleve elutasította elődeinek azon koncepcióit, amelyeknek történeti szövegösszefüggése a Habsburgok államalakulatának fennállása volt.

Láttuk, hogy a kollektív történelmi tudat kialakításának leggyakoribb eszköze a hősi múlt emlékeinek, szimbólumainak ápolása. A közös traumák feldolgozásának is megvan azonban a maga kohéziós ereje. Bibó a *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* című tanulmányban fejtegeti, hogy a bátorság, a gyávaság, az együttérzés stb. beállítódásai nem egyediek, hanem,

A kiegyezési törvénycikkek első és utolsó lapja

Eötvös József (1813–1871)

mondhatnánk, a „társadalmi mező”-től függő minőségek. De a veszteségek, vétségek, felelősség feloldása által formálódó nemzettudat sokkal ritkább. Miért? Mert a kollektív tudat megingatása fájdalmas folyamat, és a politika rövid távú érdekeinek is a szilárd és értékteljes hitek fennmaradása felel meg.

Eötvös, Jászi, Bibó erőfeszítéseinek közös vonása, hogy feladatuknak érezték bizonyos kényelmes, ám félrevezető kollektív hitek megingatását koruk nemzetfelfogását illetően. Mindhármuknak megvoltak a maga műveltség- és előfeltevésebeli korlátai, amelyek felvetett kérdéseik konzekvens végiggondolását alighanem kedvezőbb történeti körülmények között is megakadályozták volna. A körülmények sem alakultak kedvezően: magányos tanításuk, a maguk egészében legalább, nem volt hatással a nemzeti történetírás más-más alapozású, de végső soron egyaránt érdek- és szükségletorientált nemzetkonceptióira 1867, 1920 és 1948 után.

Legégetőbb kérdésünk: az elismerés dilemmája

Embertársaink másfajta azonosságát, másfajta etnikai-nemzeti hovatartozását elismerni vagy nem elismerni nemcsak a jog, hanem az emberi méltóság alapvető kérdése is. E kérdésben tisztábban látunk, ha megfelelő különbséget teszünk a privát, a társadalmi és a publikus szférák között. Mindennapi életünk e területeire az együttélés más és más szabályai vonatkoznak. Mindazonáltal a többségi társadalomnak a demokratikus berendezkedés keretei között nemcsak tolerálnia kell a kisebbségek igényeit, hanem a pozitív diszkrimináció eszközeivel elő is kell mozdítania igényeik teljesülését.

Már volt szó arról, hogy valamely nemzet tagjaként értelmezett azonosságunk mindenekelőtt önnön belső meggyőződésünk, intuitív tudásunk függvénye. Nagyon lényeges azonban az is, hogy vajon mások elfogadjak-e bennünket mint az általunk választott közösség tagját! Az elfogadás megtagadása, az elutasító attitűd az elnyomás egy fajtája a többségben vagy erőfölényben levő rivális közösség tagjai részéről. Az elfogadás hiánya kisebbségi érzéshez, önleértékeléshez vezet. Ezért az elismerés nem jó modor vagy udvariasság kérdése, hanem az emberi méltóság tiszteletben tartása.

Az elismerés központi jelentőségét Magyarországon először alighanem Bibó István látta át. Éles elméjű és egyedi felismerése, hogy a „nemzethalál” reális veszélyét nem a fogyás, beolvadás, hanem az elismerés hiánya jelenti: „itt nem kell kiirtani vagy kitelepíteni egy nemzetet, itt esetleg ahhoz, hogy veszélyben érezze magát, elég nagy erővel és nagy erőszakkal *kétségbe vonni, hogy létezik.*”

Az elismerés politikai gyakorlattá és intézménnyé emelése vezet el a plurális vagy multikulturális társadalomhoz. A kisebbség elfogadásának politikája az önkormányzat biztosításától kezdve a politikai jogokon keresztül egészen a különleges képviseleti igények kielégítéséig terjed.

A holokauszt áldozatainak emlékműve Pápan

E politikai és társadalmi probléma kezelése során ajánlatos világos különbséget tenni a privát, a társadalmi és a politikai (publikus) szféra szabályai között. A magánszféra ellenőrzéséhez, az egyéni választások kontrolljához elvben sem a társadalomnak, sem a politikának nincsen joga a demokrácia keretein belül. Saját házukban, lakásunkban olyan ízlésvilágot alakítunk ki, olyan vallásos vagy kulturális szimbólumokat akasztunk a falakra, amilyent csak jólesik! S egyéni vonzalmaink rejtve maradnak az indiszkrét tekintetek előtt.

A politikai szféra a nyilvánosság tere, ahol a különbségek a jogegyenlőség formális elve alapján megjelennek és egymás mellett léteznek. Mivel kulturális vagy vallási javaink közösségi értékek is egyben, nyilvános diszkusziójuk magától értetődő. Nézzünk egy példát! Képzeljünk el egy országot, amelyben a lakosság egyharmada a rock'n'roll, egyharmada a heavy metal és maradéka a raggie zene és életforma fanatikus és eltántoríthatatlan híve. Ennek az országnak a parlamentjében – a demokrácia szabályainak megfelelően – békésen meg kell férnie egymással a pálmafás nyakkendőnek, a bőrszerelésnek és a rasztafrizurának.

A legtöbb bonyodalomra a társadalmi szféra ad okot, amelynek *egyszerre* jellemzője a nyilvánosság és a személyes preferenciák szabad egyenlőtlensége. Az előbbi példánál maradva: elképzelt országunk polgárai esti szabad idejükben magától értetődően szegregálódhatnak egymástól olyan klubokban vagy más rendezvényeken, ahol ízlésüknek és életformájuknak kevésbé hódolhatnak. Az élet azonban nem ennyire egyszerű: Mi történjék akkor, ha két fiatal, akik külön közösséghez tartoznak, együtt akarnak elmenni szórakozni? Szétültessem-e vagy sem azt a két kisdíákot, akik eltérő közösséghez tartozó szülei minden viselkedésmintáját és előítéletét magukkal hozzák az iskolába? Az elismerés hiányából eredő társadalmi feszültségek kezelése – amint az utolsó fejezetből kiviláglik – politikai megoldást követel meg.

A klasszikus modernitás kora elmúlt, a nacionalizmus fennmaradt

Korunk fejleményei cáfolják azt a vélekedést, hogy a nacionalizmus csupán átmeneti korjelenség lett volna. A Harmadik Világban, de Nyugat-Európában is, az etnopolitika újjáéledésével, a nacionalizmus új formáival kell szembesülnünk. E formák az új polgárháborúktól a kettős identitásig, az államhoz és az etnikai közösséghez való lojalitás szétválasztásáig terjednek.

A hidegháború után beköszöntő politikai enyhülés, az általános gazdasági prosperitás és nem utolsósorban 1989 kelet-európai demokratikus fordulatai a várakozásokkal ellentétben nem a nemzeti különbségek és el-
lenségességek megszűnését és elnyugvását, hanem ellenkezőleg, az etnikai indíttatású nacionalizmusok újabb feléledését hozták magukkal. Az

Győztes iraki katonák az iráni vezető Khomeini ajatollah portréja előtt 1988-ban

emberiségnek rá kellett döbbsennie arra, hogy az egyes közösségeket elválasztó különbségek széthúzó ereje gyakran erősebb a civilizáció összekötő szálainál.

Mindezek miatt a nacionalizmus-kutatásban korábban egyeduralkodó „modernista” álláspontot felül kellett vizsgálni. Nem lehetett ugyanis a segítségével számot adni számos kérdésről. Miféle irracionális összetevők állnak a nacionalizmusok háttérében? Miért éltek túl bizonyos etnikai és vallási közösségformák a modernitás korának egységesítő tendenciáit? A példák sora közismert: az amerikai életforma kultusza jellegzetesen fehér kultúrának őrizte meg az Egyesült Államokat; Kanada Québec tartományában a francia népesség nem szűnik meg harcolni nemzeti jogaiért a jóléti demokrácia keretei között sem.

Nyugat-Európa társadalmainak is szembe kellett nézniük azzal, hogy a francia, brit, spanyol stb. államhoz való ragaszkodás és lojalitás nem feltétlenül jelenti a többségi vagy domináns nemzettel való azonosulást is egyben. A breton, a skót, a walesi, a baszk, a katalán nemzeti mozgalmak újjáéledése a második világháború után jól jellemzi e folyamatokat. E mozgalmak stabil, jóléti államokban mennek végbe, az etatista nemzetállam ellen fellépve követelnek nagyobb kulturális és közigazgatási mozgásteret. E nacionalizmusok olyan országokban lépnek fel, ahol a jogállam rendezett, és ahol az állam része egy globális rendszernek, amely maga is nemzetállamokból áll.

Politikai nemzet és demokratikus politikai nemzet

Deák Ferenc (1803–1876)

Mi a magyar nemzet ma? – kérdezhetjük történeti és filozófiai áttekintésünk befejeztével. Deák Ferenc politikai nemzetfelfogása 1867 óta a magyar politikai legitimáció alapjául szolgál.

Mindenekelőtt alkalmazzuk a tanulságokat annak a kérdésnek a megválaszolásához, mi a magyar nemzet ma, és melyek azok a problémák, amelyekkel a nemzetnek szembe kell néznie. A magyar állam a nemzetközi normák értelmében homogén nemzetállamnak tekinthető. A magyar nemzetállam mint politikai közösség nem esik egybe a nyelvi-kulturális nemzettel, mégpedig kétszeresen nem esik egybe azzal. Egyfelől a magyar mint kultúrnemzet túlnyúlik az állam határain, másfelől a magyar nemzetállam közösségén belül léteznek más kulturális azonosságformák is. E jelenségek a nemzetközi trendeknek megfelelően erősödnek: a határon túli magyar kulturális nacionalizmus éppúgy kibontakozóban van, mint például a magyarországi cigányság nyelvi-kulturális mozgalma. Hatalmas feladatok vannak előttünk az elismerés területén éppúgy, mint a jóteknő és egészséges egyensúly megtalálásában történeti emlékezet és felejtés között.

A problémák gyökerének feltárásához a szélsőségesen változó politikai kurzusok ellenére folyamatos magyar alkotmányosság kezdeteihez, az

1867-es osztrák–magyar kiegyezéshez kell visszanyúlnunk. A történeti hagyományokból következően Deák Ferenc a modernitás kori többnemzetiségű Magyarország politikai alapzataként olyan konstrukciót javasolt a „politikai nemzet” fogalmában, amely nem volt politikailag nacionalista. Az „egy politikai nemzetiség” fogalmában nem a „nemzet” szó a hangsúlyos, hanem a „politikai”. Az „egy politikai nemzet” doktrínájának 1867 utáni kidolgozója nem volt a 19. századi értelemben vett nacionalista politikus: a „politikai nemzet” Deák felfogásában arra volt hivatva, hogy helyettesítse a nemzetállam intézményét.

A kor uralkodó eszmeáramlatain felnőtt kortársak azonban már az 1867–1868-as parlamenti viták idején áttértek a kifejezést a **kultúrnacionalizmus**–államnacionalizmus jelentéstani szembenállásának mezejére. Az 1875 utáni fordulattal berendezkedő kurzus felelőssége, hogy Deák közösségfelfogásából az államnacionalizmus felé mutató jegyeket erősítették fel végzetesen.

Deák Ferenc azonban csak negatívan alapozta meg a modern nemzetállamot azért, hogy meg akarta tisztítani az agresszív nacionalizmustól. Az alapítás pozitív mozzanata azonban, amely Nyugat-Európa államaiban végbement, nem történt meg Magyarországon. A magyar politikai közösség 1867 után sem alapult a népszuverenitáson, nem vált *demokratikus* politikai közösséggé. Mi több: mindmáig nem vált azzá.

Kultúrnacionalizmus:

törekvés egy nemzeti közösség nyelvének és más kulturális javainak fenntartására és gyarapítására.

A nemzet mint demokratikus politikai közösség:

Egy nemzet akkor demokratikus politikai közösség, ha közösséggé, nemzetté válása egybefonódik a politikai hatalomnak a népszuverenitás demokratikus elvére való alapozásával. Tehát ha egy közösség politikailag demokratikussá akar válni, akkor a hatalom legitimitásának érdekében nemzetként is azzá kell válnia.

Népszuverenitás és törvényhozás

A törvényi szabályozásban jól megfigyelhetők a kétségek és bizonytalanságok a magyar politikai legitimitás forrását illetően. E bizonytalanságok az 1989-es demokratikus fordulat után is fennmaradtak.

Az 1920. évi I. tv. 2. szakasza a nemzetgyűlésben jelölte meg a legitimitás forrását. A „létező szocializmus” időszakának névleges és látszólagos népszuverenitás-felfogása után (amely szerint „minden hatalom a dolgozó népé”) az 1989. évi XXXI. törvény tett kísérletet a szuverenitás, a legitimitás és a politikai közösség fogalmainak a polgári demokratikus államberendezkedésnek megfelelő értelmezésére. E törvény kimondja, hogy „A Magyar Köztársaságban minden hatalom a népé, amely a népszuverenitást választott képviselői útján, valamint közvetlenül gyakorolja.” Itt érkezett el – a francia mintához képest majdnem két évszázados késéssel – a magyar jogalkotás a népszuverenitás kimondásához. A közösség megnevezése, a „nép” mint (a római *populus*hoz hasonlatosan) államalkotó nép, vagy mint a népszuverenitás forrása azonban meghatározatlan, kifejtetlen marad, pedig ebben a jelentésében nem része a magyar politikai beszédnek.

Az 1993. évi LXXVII. tv. *A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól* sem néz szembe a demokratikus nemzetállam problémájával. Mivel szándékai szerint „a magyar történelem legnemesebb hagyományait és értékeit” folytatja, egyúttal a múltra nézve is félretolja a kérdést. A „nemzeti és etnikai kisebbségek” jogait a „többségi nemzettel” szemben határozza meg, és

Busó álarc. Mohácson és környékén élő sokácnak farsang végi mulatsága a busójárás

amennyiben „a kisebbségek és a magyar nemzet közös létérdekei”-ről beszél, úgy következik belőle az az álláspont, hogy a kisebbségek nem tartoznak a magyar nemzethez. A törvény bevezetője a nemzetiségi kérdést az egész megnevezése nélkül egyből a részekhez, az alsóbb igazgatási szintekhez csatolja. Ugyanakkor azt is kimondja, hogy „A Magyar Köztársaságban élő kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők. Kultúrájuk része a magyarországi kultúrának”: e megfogalmazásban az „államalkotó tényezők” kifejezés azt hivatott körülírni, hogy demokratikus országban a politikai közösséghez azok is kötelezően hozzátartoznak, akik nem tagjai a többségi nemzetnek, míg a „magyarországi kultúra” kifejezés e szövegkörnyezetben nem sokat rögzít, hiszen éppen a kulturális nemzet-felfogással kapcsolatos határozott állásfoglalást kerüli meg.

Babeş–Bolyai egyetem, Kolozsvár

1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól

Az Országgyűlés

- követve a magyar történelem legnemesebb hagyományait és értékeit,
- a demokrácia és a humanizmus eszméi iránti elkötelezettség jegyében,
- a népek és nemzetek közötti megértés és baráti együttműködés elősegítésének szándékával,
- továbbá annak tudatában, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségek harmonikus együttélése a többségi nemzettel a nemzetközi biztonság alkotó eleme,

kinyilvánítja, hogy a nemzeti és etnikai öazonossághoz való jogot az egyetemes emberi jogok részének tekinti, a nemzeti és etnikai kisebbségek sajátos egyéni és közösségi jogai alapvető szabadságjogok, amelyeket tiszteletben tart, és mindezeknek a Magyar Köztársaságban érvényt szerez.

Ezen jogok összessége nem a többség adománya és nem a kisebbség kiváltsága, forrásuk pedig nem a nemzeti és etnikai kisebbségek számaránya, hanem az egyén szabadságának és a társadalmi békének tisztelete alapján a másság joga.

Az egyenlőség és a szolidaritás eszméinek, az aktív kisebbségvédelem elveinek kinyilvánításakor az Országgyűlést az elfogadott egyetemes erkölcsi és jogi normák figyelembevételével a kisebbségek iránti megbecsülés, az erkölcsi és a történelmi értékek tisztelete, a kisebbségek és a magyar nemzet közös létérdekeinek következetes képviselete vezérli.

A Magyar Köztársaság területén élő, magyar állampolgárságú nemzeti és etnikai kisebbségek nyelve, tárgyi és szellemi kultúrája, történelmi hagyományai, valamint a kisebbségi létükkel összefüggő más sajátosságaik egyéni és közösségi öazonosságuk része. (...)

3. § (1) A Magyar Köztársaságban élő kisebbségek részesei a nép hatalmának: államalkotó tényezők. [Alkotmány 68. § (1) bekezdés]. Kultúrájuk része a magyarországi kultúrának.

Az 1993-as nemzetiségi törvény megszövegezésével és felfogásával egyértelműen ütközik az 1999. évi XXXIV., *Az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló, Strasbourgban, 1995. február 1-jén kelt Keretegyezményének kihirdetéséről* szóló törvény. A keretegyezmény előfeltételezi, hogy Európa – amelynek számára egységes törvényt ajánl – azonosan nemzetállamokból áll. A nemzetállamon belül vannak kisebbségek, amelyek az esetleges anyaországtól, sőt minden nemzetközi környezettől függetlenül élhetnek bizonyos jogokkal. A strasbourgi egyezmény nem definiálja a kisebbséget, mert olyan megoldást kínál, ami változó meghatározások és módosuló számarányok mellett is megállja a helyét. A strasbourgi

törvény kimondja azt, hogy a kisebbséghez tartozónak joga van nem élni kisebbségi jogosítványaival, joga van beilleszkedni – ezzel lényegében véve feleslegessé teszi a „kirekesztés” elleni mindenfajta törvényhozást. Az 1993. évi LXXVII. törvényünk ezzel szemben egy identitásukhoz ragaszkodó, létükben fenyegetett kisebbségekből álló világot tükröz.

A 2001. évi LXII. törvény *A szomszédos államokban élő magyarokról* az előjáró beszédben a deáki szóhasználatához tér vissza, amikor arról nyilatkozik, hogy a törvényre „a szomszédos államokban élő magyaroknak az egységes magyar nemzethez való tartozása, szülőföldjükön való boldogulása, valamint nemzeti azonosságtudata biztosítása végett” van szükség. Az ezt módosító 2003. évi. LVII. törvényből kimaradt az „egységes magyar nemzethez való tartozás”-ra utaló kifejezés anélkül, hogy más nemzetfogalom lépett volna a helyébe. A határokon túli magyarsággal való törődésre egyik kedvezménytörvény sem talált jogi érvet, hanem mindkettő a módosított alkotmányban lefektetett erkölcsi felelősségre hivatkozó évrre utal vissza.

2001. évi LXII. törvény a szomszédos államokban élő magyarokról

Az Országgyűlés

- a Magyar Köztársaságnak az Alkotmány 6. § (3) bekezdésében foglalt, a határon kívül élő magyarokért viselt felelősségének érvényesítése érdekében, Magyarországgal való sokoldalú kapcsolataik ápolásának és fejlesztésének előmozdítása céljából,
  - figyelemmel a Magyar Köztársaság európai integrációs törekvéseire, továbbá a nemzetközi szervezeteknek, különösen az Európa Tanácsnak, valamint az Európai Uniónak az emberi jogok tiszteletben tartásával, a kisebbségi jogok védelmével kapcsolatos alapelveire,
  - tekintettel a nemzetközi jog általánosan elfogadott szabályaira és a Magyar Köztársaság által vállalt nemzetközi jogi kötelezettségekre,
  - tekintettel a közép-európai térségen belüli két- és sokoldalú jószomszédi viszony, a regionális együttműködés fejlesztésére, Magyarország stabilizáló szerepének erősítésére,
  - a szomszédos államokban élő magyaroknak az egységes magyar nemzethez való tartozása, szülőföldjükön való boldogulása, valamint nemzeti azonosságtudata biztosítása végett,
  - a Magyar Állandó Értekezlet – mint a szomszédos államokban élő magyar közösségek nemzeti önazonosságtudatának megőrzése és erősítése érdekében működő egyeztető testület – kezdeményezésére és javaslatai alapján,
  - a világ más részein a határon kívül élő magyar nemzetiségű személyek számára jogszabályban biztosított kedvezmények és támogatások érintése nélkül
- a következő törvényt alkotja:

2003. évi LVII. törvény a szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvény módosításáról

1. § (1) A szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvény (a továbbiakban: Szátv.) preambuluma helyébe a következő rendelkezés lép:

Az Országgyűlés

- a Magyar Köztársaságnak az Alkotmány 6. § (3) bekezdésében foglalt, a határon kívül élő magyarokért viselt felelősségének érvényesítése érdekében, Magyarországgal való sokoldalú kapcsolataik ápolásának és fejlesztésének előmozdítása céljából,
- figyelemmel a Magyar Köztársaságnak az Európai Unióhoz való csatlakozására, továbbá a nemzetközi szervezeteknek, különösen az Európa Tanácsnak az emberi jogok tiszteletben tartásával, a kisebbségi jogok védelmével kapcsolatos alapelveire,

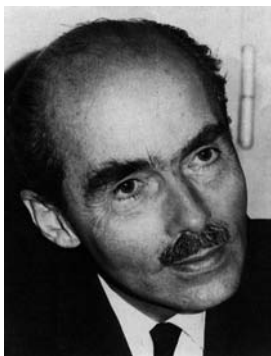

- tekintettel a nemzetközi jog általánosan elfogadott szabályaira és a Magyar Köztársaság által vállalt nemzetközi jogi kötelezettségekre,
  - tekintettel a közép-európai térségen belüli partneri és jószomszédi viszonyra, különösen a Magyar Köztársaságnak a szomszédos államokkal a jószomszédi kapcsolatok és együttműködés, valamint a kisebbséghez tartozó személyek jogainak biztosítása tárgyában kötött kétoldalú nemzetközi szerződéseire, továbbá a regionális együttműködés fejlesztésére, Magyarország stabilizáló szerepének erősítésére,
  - a szomszédos államokban élő magyarságnak a szülőföldjén való boldogulásának, Magyarországgal való kapcsolatainak fenntartásának, magyar nemzeti azonosságtudata megerősítésének, valamint a magyar kulturális örökséghez való kötődésének, mint a magyar nemzethez való tartozása kifejezésre juttatásának érdekében,
  - a Magyar Állandó Értekezlet – mint a szomszédos államokban élő magyar közösségek nemzeti önazonosság tudatának megőrzése és erősítése érdekében működő egyeztető testület – kezdeményezésére és javaslatai alapján,
  - a világ más részein a határon kívül élő magyar nemzetiségű személyek számára jogszabályban biztosított kedvezmények és támogatások érintése nélkül
- a következő törvényt alkotja:

Annyiban helyesen maradt ki az egységes magyar nemzetre vonatkozó kitétel a kedvezménytörvényből, hogy az az elv lehetetlenné teszi a demokratikus magyar politikai közösség létrehozását. A méltányosság és esélyegyenlőség állama ugyanis az etnikai és a politikai nemzet közötti különbségtétel nélkül lehetetlen. Hiszen ha etnikai-nyelvi-kulturális szempontok alapján bővítik a politikai határokon túlra a nemzetet, akkor ebből következik, hogy a törvényhozó elkötelezte magát amellest, hogy a politikai határokon belül ugyanilyen szempontok alapján szűkíti.

Nemzettudat Magyarországon, az Európai Unió tagállamában

Habsburg Ottó, a páneurópai eszme jeles képviselője

Nemzetállam és érzelmi nemzettudat, azonosság és elkülönülés, államnacionalizmus és kultúrnacionalizmus, a régiek bölcsessége és a jelenkor nemzeti feszültségei, Magyarországon és a nagyvilágban egyaránt: miféle végső tanulságok vonhatók le az eddigiekből a jövőre nézve? Milyen legyen a magyar nemzet, ha elégedett és sikeres akar lenni az Európai Unió tagjaként?

A kisebbségek kérdésének megközelítését, az Európai Unió normáival összhangban, Magyarországon is az esélyegyenlőséggel összefüggésben kell megnyugtatóan rendezni. A legnagyobb szakadék az európai demokráciák és Magyarország politikai felfogása között ugyanis alighanem az egyenlőség értelmezésének és előtérbe helyezésének tekintetében tátong. A magyar közvélemény azt nem vette tudomásul (de talán az értelmiség és a politikusok egy része sem), hogy Magyarország a szabadság Európájába igyekezett, de mire elért oda, az Európai Unió az egyenlőség Európájává vált.

A 20. század második felében a totalitárius rezsimek, a diktatúrák létrejöttének miéjtjére választ kereső gondolkodók leírták és a politikai közbeszédbe emelték azt a felismerést, hogy az ember még a szabad, demokra-

tikus intézményrendszer mellett is, számos alapvető tekintetben alávett maradhat és maradt. A mintaadó demokráciák napjainkra általános normává és gyakorlattá tették a nyílt vagy rejtett egyenlőtlenségek felszámolását a nők, a gyerekek, az idősek, a megváltozott képességűek és a különböző kisebbségek tekintetében. Az esélyegyenlőség jelentése mára a szabad verseny pusztá engedésétől eltolódott a tudatos esélyteremtés, a történeti hátrányokat kiegyenlítő kedvező megkülönböztetés felé.

Az Európai Unió kialakulása a tényleges megvalósulás szakaszában is több évtizedes folyamat volt, amelynek Magyarország tizenöt éve a résztvevője. Ez alatt az időszak alatt a páneurópai gondolat, és maga a közösség is, jelentősen átalakult. A jelen helyzetre – tárgyunk szempontjából – leginkább három vonás jellemző. A nemzetállam mint politikai intézmény Európában alternatíva nélkül fennmaradt. Az egyes nemzetállamokon belül – vagy azok határain keresztülnyúlva – újra erősödnek a primordiális (ősi, elsődleges) közösségi kötelékekre hivatkozó nemzeti mozgalmak. Az egyenlőség mint az esélyegyenlőség és a méltányosság politikai bölcsellete – a klasszikus individualizmus szabadságfelfogásának ellensúlyozásaként – egyre inkább érvényesül a gyakorlatban.

A történelmi tapasztalat és az elődök bölcsessége nem elegendő. Magyarországnak a maga politikai kultúráját, egész fogalmi készletét hozzá kell igazítania a nyugat-európai normákhoz. E fordulat eredménye lehet a demokratikus magyar politikai közösség, amely minden polgárt egyenlő jogokkal és boldogulási esélyekkel magában foglal, akire a Magyar Köztársaság mint szuverén nemzetállam területén érvényben levő politikai részvételi, engedelmisségi és elosztási szabályok vonatkoznak. Ez a politikai közösség legyen logikailag (az ember mint racionális közösségi lény szempontjából) és a mindennapok valóságában is *az elsődleges nemzet*. Ez a közösségfogalom nem utópikus elvonatkoztatás, nem „papirosnemzet”, hanem az egyetlen demokratikus válasz a történetileg és társadalmilag adott, félreitolthatatlan realitás kihívásaira. Ebben a politikai keretben lehet és kell jövőorientált politikai választ kínálni nemcsak a kisebbségek, hanem a magyar nemzet mint kulturális-etnikai-nyelvi közösség fennmaradására és minden szempontú gyarapodására is.

A magyar nemzet az érzelmi nemzetté válás felemelő, megtisztító élményét 1848-ban már átélte. A demokratikus nemzetté válás élménye az, amiből erőt lehet és kell merítenie a következő történelmi időszakra.

„Talpra magyar!” Petőfi Sándor versét osztották ki a nép között 1848. március 15-én

Ajánlott irodalom

- Ács Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Bp.: Kossuth, 1996.
- Bauman, Zygmunt: Identitás és globalizáció. *Magyar Lettre Internationale*, 42. (2001. Ősz), 11–13. p.
- Berlin, Isaiah: Nacionalizmus. 2000, 1994. 6. sz.
- Bretter Zoltán – Deák Ágnes (szerk.): Eszmék a politikában: a nacionalizmus. Pécs: Tanulmány, 1995.
- Dávidházi Péter: Per passivam resistentiam. Változatok hatalom és írás témájára. Bp.: Argumentum, 1998.
- Deák Ágnes: Eötvös József és Lord Acton: találkozás a liberalizmus és nacionalizmuskritika metszéspontján. *Holmi*, 1994. 1., 25–36. p.
- Dér Balázs: Az európai identitás elméletéhez. *Európai Szemle*, 13 (2002) 1. sz. 55–75. p.
- Feischmidt Margit: Multikulturalizmus: kultúra, identitás és politika új diskurzusa. In: *Feischmidt Margit (szerk.): Multikulturalizmus*. Bp.: Osiris, 1997. 7–28. p.
- Gadamer, Hans-Georg: Európa sokrétűsége, öröksége és jövője. *Symposion*, 1995. 3., 2–9. p.
- Gálgó Gábor: Deák Ferenc politikai elvei és eszményei. *Kisebbségkutatás* 12 (2003) 3. sz., 486–514. p.
- Hall, Stuart: A kulturális identitásról. In: *Feischmidt Margit (szerk.): Multikulturalizmus*. Bp.: Osiris, 1997, 60–85. p.
- Hanák Péter: Jászi Oszkár dunai patriotizmusa. Bp.: Magvető, 1985.
- Hanák Péter: Ragaszkodás az utópiához. *Liget könyvek*. Bp.: 1992.
- Hankiss Elemér: A büntudatról mint társadalmi jelenségről. In: *Társadalmi csapdák – Diagnózisok*. 2. kiad. Bp.: Magvető, 1983. 348–395. p.
- Hobsbawm, Eric J.: A nacionalizmus kétszáz éve. Bp.: Maecenas, 1997.
- Kelemen János: Mi a nemzet? Kétszáz esztendő kérdései és kétségei. Herder historicista nemzetfogalma. *Magyar Tudomány*, 41. = 103. köt. (1996) 4. sz. 486–493. p.
- Kymlicka, Will – Straehle, Christine: Kozmopolitizmus, nemzetállamok, kisebbségi nacionalizmus: a legújabb irodalom kritikai áttekintése. *Kellék*, 2001. 17., 27–55. p.
- Magris, Claudio: A Habsburg-mítosz az osztrák irodalomban. Bp.: Európa, 1988.
- Péter László: „Állam”, „nemzet”, „nemzeti kisebbség”: Három szó használata. *Holmi*, 1997. 10. sz., 1449–1458. p.
- Raz, Joseph: Multikulturalizmus – liberális szempontból. *Café Babel*, 1996. 3. = 21. sz., 77–88. p.
- Ring Éva (szerk.): Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon. I–II. Bp.: Magvető, 1986.
- Romsics Ignác: Magyarország története a 20. században. Bp.: Osiris, 2000.
- Sándor Klára: „A nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája” az emberek nyelvhasználata. *Replika*, 2001. 45/46. sz. 241–259. p.
- Smith, Anthony D.: Nacionalizmus és a millennium. *Café Babel*, 1993. Tél 4. = 10. sz., 15–25. p.
- Szücs Jenő: Nemzet és történelem. Tanulmányok. Bp.: Gondolat, 1984.
- Tamir, Yael: Nemzeti identitásválasztás és a kultúrához való jog. *Kellék*, 2001. 17. sz., 57–80. p.
- Taylor, Charles: Az elismerés politikája. *Café Babel*, 1996. 3. = 21. sz., 77–88. p.
- Vajda Mihály: Államalakulás és önrendelkezés. Európa Bibó István szemszögéből. *Múlt és Jövő*, 1994. 1., 94–98. p.
- Wesselényi Miklós: Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. Szövegmond., jegyz. Deák Ágnes, előszó Dénes Iván Zoltán. Bp.: Európa, 1992.
- Wieviorka, Michel: Rasszizmus és modernitás. *Mozgó Világ*, 20. (1994) 6. sz., 75–80. p.